

ANDRZEJ M. BRZEZIŃSKI
Łódź

ORGANIZACJA I FORMY MIĘDZYNARODOWEJ WSPÓŁPRACY INTELEKTUALNEJ W RAMACH LIGI NARODÓW (1922-1939)

Koncepcja koordynacji współpracy intelektualnej w ramach Ligi Narodów (LN) pojawiła się w kręgach intelektualnych i politycznych w okresie obrad konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r.¹ Twórcy Paktu LN (głównie delegaci amerykańscy i brytyjscy) wychodzili jednak z założenia, że przed organizacją stoi nadto wiele zadań, aby obarczać ją tak obszernym problemem, jak międzynarodowa współpraca intelektualna. Pakt powstałej w styczniu 1920 r. organizacji, stanowiącej *novum* w stosunkach międzynarodowych, nie zawierał w tej kwestii żadnego zapisu. Jednak wiele organizacji – narodowych i międzynarodowych – o różnym profilu działalności intelektualnej i społecznej, a także osobistości ze świata nauki i niektórzy politycy nie ustawali w wysiłkach, aby do zadań organizacji włączyć koordynowanie współpracy umysłowej jako istotnego elementu służącego zbliżeniu narodów. Starano się skłonić władze LN do zaakceptowania tego punktu widzenia i utworzenia organu harmonizującego międzynarodową współpracę intelektualną. Powoływano się przy tym na precedens ustanowienia kilku organizacji i komisji wyspecjalizowanych LN w sprawach społecznych i gospodarczych².

Od 1919 r. dużą aktywność na rzecz podjęcia w ramach LN „kwestii intelektualnych i moralnych” wykazywała Unia Stowarzyszeń Międzynarodowych (*Union des Associations Internationales – UAI*) – zrzeszająca 230 organizacji pozarządowych (1914 r.)³. Promotorem tych działań był Henri La Fontaine – współzałożyciel i lider

---

¹ Paul Hymans, delegat Belgii na konferencji paryskiej, proponował 24 marca 1919 r. włączenie do Paktu LN artykułu dotyczącego międzynarodowej współpracy intelektualnej. Koncepcja ta nie zyskała akceptacji. Zob. J. T. Shotwell, E.E. Ware, *Intellectual Cooperation*, „International Conciliation”. April 1941, No 369, s. 339-340.; Pham-Thi-Tu, *La Coopération Intellectuelle sous la Société des Nations*, Genève 1962, s. 14 i n.

² J. Kolasa, *International Intellectual Cooperation (The League Experience and the Beginnings of UNESCO)*, Wrocław 1962, s. 18-19; S. Sierpowski, *Narodziny Ligi Narodów. Powstanie, organizacja i zasady działania*, Poznań 1984; tenże, *Liga Narodów w latach 1919-1926*, Wrocław-Warszawa-Kraków 2005.

³ *UAI* powstała w 1910 r. na kongresie założycielskim w Brukseli, która stała się siedzibą organizacji. Działalność *UAI* przybrała formę międzynarodowych spotkań, konferencji i publikacji. Zob. *International Organisation and Dissemination of Knowledge. Selected Essays of Paul Otlet*, ed. by W. Boyd Rayward, Amsterdam-New York-Oxford-Tokyo 1990, s. 112-130.

UAI, wybitny polityk i intelektualista belgijski, żarliwy internacjonalista, laureat Nagrody Pokoju Nobla (1913 r.)⁴. Podczas I Zgromadzenia LN w 1920 r. La Fontaine, jako delegat Belgii, proponował utworzenie „technicznej organizacji” dla koordynacji współpracy intelektualnej w celu ożywienia i rozwoju międzynarodowego życia umysłowego, służącego zarazem poznaniu i zbliżeniu narodów. Pod wpływem jego wystąpienia Zgromadzenie LN przyjęło 18 grudnia 1920 r. rezolucję wzywającą Radę LN do zajęcia się tym zagadnieniem. Rada LN wydała 18 sierpnia 1921 r. oświadczenie, które jednak nie nadawało sprawie formalnego biegu. Stwierdzono bowiem, że powołanie proponowanego organu byłoby „przedwczesne”, a posiadane przez LN środki powinny być przeznaczane na bardziej pilne zadania niż koordynacja współpracy umysłowej w skali światowej⁵.

W sprawę włączył się Leon Bourgeois – delegat Francji w Radzie LN, polityk o ogromnym doświadczeniu, były premier i wielokrotny minister, założyciel *Association Française pour la Société des Nations*, laureat Nagrody Pokoju Nobla (1920 r.). Bourgeois był zwolennikiem włączenia zagadnienia współpracy intelektualnej do programu działań LN. Wychodził jednak z założenia, że należy najpierw zbadać aktualny stan międzynarodowej współpracy umysłowej w różnych dziedzinach, aby LN uniknęła ewentualnego powielania już istniejących działań⁶. Sformułowany przez niego projekt rezolucji głosił, że LN „nie ma bardziej pilnego zadania, niż zbadanie wielkich czynników kształtujących opinię międzynarodową – systemów i metod edukacji oraz badań naukowych i filozoficznych”. Rezolucja Bourgeois’a została przyjęta przez Radę LN 2 września 1921 r. Jednocześnie zwrócono się do Gilberta Murraya, delegata Południowej Afryki, filologa klasycznego, profesora Oxfordu, członka brytyjskiej *League of Nations Union*, o przygotowanie i przedstawienie raportu w tej sprawie Zgromadzeniu LN. Murray szybko zaprezentował dokument, podkreślając potrzebę „technicznego” zbadania zagadnienia. Wyraził pogląd, że współpracujący ze sobą „uczni, myśliciele i pisarze” wszystkich krajów mogą odegrać kluczową rolę w kształtowaniu uniwersalnego ducha pokoju i porozumienia między narodami. Rezolucja Bourgeois’a i raport Murraya stały się podstawą do podjęcia decyzji o powołaniu komisji dla zbadania sprawy międzynarodowej współpracy intelektualnej⁷.

⁴ I. Abrams, *Henri La Fontaine, w: The Nobel Peace Prize and the Laureates: An illustrated Biographical History, 1901-1987*, Boston 1989, s. 76-78; N. Bernard, *Henri La Fontaine (1854-1943) ou la paix par le droit*, „Revue belge de droit international”, n° 1, 1995, Bruxelles, s. 343-356.

⁵ J. Kolasa, *op. cit.*, s. 21.

⁶ W 1919 r. powstały dwie międzynarodowe organizacje w celu współpracy naukowej - Unia Akademicka Badań i Publikacji (*Union Académique Internationale de Recherches et Publications - UAIRP*), której celem były wspólne badania i publikacje w dziedzinie filozofii, archeologii, historii, socjologii i nauk politycznych oraz Międzynarodowa Rada Badań - (*Conseil International de Recherches - CIR*) grupująca specjalistów z nauk matematyczno-przyrodniczych (astronomia, matematyka, chemia, fizyka, biologia, geografia, geodezja i geofizyka). W obu organizacjach naukę polską reprezentowała Polska Akademia Umiejętności. Zob. D. Rederowa, *Formy współpracy Polskiej Akademii Umiejętności z zagranicą (1873-1952)*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, s. A., z.10, 1966, s. 110-115; J. Piskurewicz, *Prima inter Pares. Polska Akademia Umiejętności w latach II Rzeczypospolitej*, Kraków 1998, s. 50-51.

⁷ SDN „Journal Officiel” 1921, s. 1104 i n.

Wniosek Rady LN o powołaniu Międzynarodowej Komisji Współpracy Intelektualnej (*Commission Internationale de la Coopération Intellectuelle – CICI*) został jednogłośnie zaakceptowany przez II Zgromadzenie LN 21 września 1921 r. z podkreśleniem, że w jej skład wejdą także kobiety (!). Komisja miała status organu konsultatywnego Rady LN. Jej funkcjonowanie, projekty oraz współpraca z zainteresowanymi rządami podlegały kontroli i akceptacji organów politycznych LN. *CICI* zalecono rozpatrzenie w pierwszej kolejności takich kwestii, jak: podjęcie i rozwój międzynarodowej wymiany pomiędzy uniwersytetami, rozwijanie międzynarodowych stosunków naukowych, udoskonalenie prac w dziedzinie bibliografii naukowej. Członkowie komisji mieli pełnić swoje obowiązki dobrowolnie i honorowo oraz zbierać się raz w roku na kilkudniowej sesji⁸.

Upłynęło kilka miesięcy zanim Rada LN dokonała wyboru członków dwunastosobowej komisji. Brano pod uwagę pozycję i prestiż naukowy kandydatów oraz kierowano się zasadą, że „każda cywilizacja może mieć w Komisji jednego tylko przedstawiciela”. Ustaleniu listy kandydatów, których zgłaszały rządy poszczególnych państw, organizacje naukowe oraz Sekretariat LN towarzyszyły zakulisowe targi dyplomatyczne⁹. Polityczny układ sił w Radzie LN spowodował, że do komisji wybrano uczonych głównie z krajów europejskich. 15 maja 1922 r. ogłoszono skład *CICI*, której przewodniczącym został wkrótce wybrany, zgodnie z planem dyplomacji francuskiej, Henri Bergson, filozof o międzynarodowym autorytecie naukowym i moralnym, profesor *Collège de France*, członek *Académie Française*. Jego zastępcą był wspomniany wyżej Gilbert Murray, a stałym sprawozdawcą *CICI* Gonzague de Reynold, szwajcarski intelektualista, profesor literatury francuskiej na Uniwersytecie w Bernie, literat, poeta i dramaturg. Do końca marca 1924 r. Sekretarzem *CICI* był Oskar Halecki, profesor historii Uniwersytetu Warszawskiego¹⁰.

⁸ L. Bourgeois, *L'oeuvre de la Société des Nations (1920-1923)*, Paris 1923, s. 407-408.

⁹ O. Halecki, *Komisja Współpracy Umysłowej*, „Przegląd Współczesny”, 1923, nr 9-10, s. 47.

¹⁰ Pozostali członkowie *CICI*: Kristine Bonnevie, profesor zoologii (uniwersytet w Oslo), Jules De-strée, belgijski profesor archeologii i pisarz, były minister nauki i sztuki, Albert Einstein, fizyk (uniwersytety w Berlinie i Leyden), Francesco Ruffini, profesor prawa kościelnego (uniwersytet w Turynie), Maria Skłodowska-Curie, profesor Uniwersytetu Paryskiego i honorowy profesor Uniwersytetu Warszawskiego, reprezentująca naukę polską, Leonardo de Torrès-Quevedo, profesor nauk technicznych, dyrektor Laboratorium Elektryczno-Mechanicznego w Madrycie. Przedstawicielem Ameryki Południowej został Aloysio de Castro, profesor medycyny (uniwersytet w Rio de Janeiro). Nienależące do LN Stany Zjednoczone reprezentował George Ellory Hale, profesor astronomii (uniwersytet w Chicago) i dyrektor *Mount Wilson Observatory*, honorowy przewodniczący amerykańskiej *National Research Council*. Hale, poprosił jednak władze LN, tłumacząc się złym stanem zdrowia, aby miał zastępcę, ilekroć nie mógłby przybyć do Europy. Rolę tę powierzono Robertowi A. Millikanowi, dyrektorowi *Norman Bridge Laboratory of Physics* w Kalifornii. Przedstawicielem kultury indyjskiej został wybrany Dilip N. Bannerjea, profesor ekonomii politycznej (uniwersytet w Kalkucie). Cywilizację Dalekiego Wschodu reprezentował Inazo Nitobe, który wszedł do komisji z urzędu jako zastępca Sekretarza Generalnego LN. William Martin, szwajcarski dziennikarz, był przedstawicielem Międzynarodowej Organizacji Pracy W następnych latach skład *CICI* ulegał zmianie i powiększał się (w 1939 r. do 18 członków). Bergson kierował *CICI* do końca 1925 r. (zrezygnował ze względu na stan zdrowia). Kolejnym przewodniczącym komisji wybrano holenderskiego fizyka Hendrika A. Lorentza (laureat Nagrody Nobla w 1902 r.), który kierował pracami *CICI*

Powołanie *CICI* zapoczątkowało tworzenie się struktury organizacyjnej międzynarodowej współpracy intelektualnej pod auspicjami LN. Podczas pierwszego posiedzenia w dniach 1-5 sierpnia 1922 r. w Genewie, członkowie *CICI* stwierdzili, że spotykając się raz w roku na kilka dni, nie zdołają wywiązać się ze swoich zadań. Postanowiono powołać specjalistyczne podkomisje składające się z członków *CICI* i wybranych przez nich ekspertów: bibliograficzną, ds. stosunków między uniwersytetami i ochrony własności autorskiej uczonych. W 1925 r. utworzono podkomisję ds. literatury i sztuki. Podkomisje miały prowadzić prace i spotykać się pomiędzy corocznymi sesjami *CICI*. Kolejną inicjatywą komisji był projekt ustanowienia w poszczególnych krajach „komisji narodowych” współpracy intelektualnej, które miały być „łącznikami” pomiędzy instytucjami naukowymi danego kraju a *CICI*.¹¹

Zgodnie z formalnymi wymogami, propozycje *CICI* były dyskutowane i przyjmowane podczas posiedzeń Rady LN i Zgromadzenia LN. Otwierało to drogę do podjęcia prac przez wspomniane podkomisje *CICI* oraz tworzenia się „komisji narodowych” współpracy intelektualnej. Jako pierwsze komisje takie powstały w jedenastu państwach Europy Środkowo-Wschodniej: w Austrii, Bułgarii, Grecji, na Węgrzech, Litwie, w Rumunii, Jugosławii (SHS), Czechosłowacji, Estonii, Finlandii i w Polsce – krajach najbardziej dotkniętych skutkami I wojny światowej i liczących na pomoc LN w odbudowie i rozwoju życia umysłowego¹². W następnych latach „komisje narodowe” współpracy intelektualnej powstały prawie we wszystkich pozostałych państwach europejskich, a także w Stanach Zjednoczonych (1926 r.) oraz w krajach Ameryki Środkowej i Południowej, Azji i Afryki¹³.

CICI uważała „komisje narodowe” i ich działalność za zasadniczą formę współpracy umysłowej w skali międzynarodowej. Na trzecie z kolei posiedzenie *CICI* w Paryżu (5-8 grudnia 1923 r.) zaproszono przedstawicieli istniejących już komisji w celu omówienia zasad kooperacji. Sugerowano, aby „komisje narodowe” stanowiły centra koordynacyjne pośredniczące między krajowymi instytucjami naukowymi a *CICI* oraz współuczestniczyły w badaniach ankietowych na temat kondycji życia intelektualnego w Europie i poza nią¹⁴. Komisje zostały upoważnione do informowania sekretariatu *CICI* lub bezpośrednio „komisji narodowych” różnych krajów o proś-

---

do śmierci w 1928 r. Jego następcą został G. Murray. Pełnił tę funkcję do wybuchu II wojny światowej. O zmianach personalnych w składzie *CICI*: J. Kolasa, *op.cit.*, s.168-169.

¹¹ Archives UNESCO, Paryż, SDN.CCI, Procès-verbaux de la première session, Genève 1-5 Août 1922, Genève le 11 octobre 1922.

¹² Rolę polskiej „komisji narodowej” pełniła Komisja do spraw Ligi Narodów powołana w styczniu 1923 r. przy Kasie im. Mianowskiego. W 1924 r. utworzono komisję międzynarodowej współpracy intelektualnej (A. M. Brzeziński, *Polska Komisja Międzynarodowej Współpracy Intelektualnej (1924-1939)*, Łódź 2001, s. 11 i n.).

¹³ W 1929 r. było ich 25, w 1937 r. liczba ta wzrosła do 41 (*League of Nations. Intellectual Co-Operation Organization. National Committees on Intellectual Co-Operation*, Geneva 1937, s. 6 i n.).

¹⁴ *CICI* podjęła takie badania w 1923 r. Wyniki ankiet o sytuacji życia intelektualnego w 40 krajach publikowano w formie broszur (*League of Nations. Archives United Nations*, Genewa, dalej – LNA, SDN.CCI, Procès-verbaux de la quatrième session, Genève 25 – 29 Juillet 1924), Genève, le 25 Août 1924).

bach instytucji lub naukowców dotyczących wymiany literatury i pomocy w zakresie aparatury, ułatwienia w podróżach dla celów badawczych oraz wymiany profesorów pomiędzy uniwersytetami. Komisje były zobowiązane spełniać tego typu prośby „tak dalece jako to będzie możliwe”. Miały też popularyzować w swych krajach dążenia LN „do koncyliacji wszelkich zdrażeń międzynarodowych na gruncie kultury”¹⁵.

W połowie 1923 r., z inicjatywy podkomisji ds. stosunków między uniwersytetami, *CICI* wystąpiła do władz LN z projektem powołania w Genewie Międzynarodowego Biura Uniwersyteckiego (*Office International de Renseignements Univeristaires – OIRU*). Zadaniem *OIRU* miało być badanie i w miarę możliwości ułatwianie wszelkich kontaktów między uniwersytetami różnych państw, przede wszystkim poprzez współpracę z istniejącymi już narodowymi biurami uniwersyteckimi i międzynarodowymi organizacjami studenckimi¹⁶. 27 września 1923 r. Zgromadzenie LN przegłosowało pozytywnie wnioski o powołanie tego kolejnego organu służącego międzynarodowej współpracy umysłowej. *OIRU* zarządził komitet, który stanowili: Gonzgue de Reynold (przewodniczący), Julien Luchaire, były dyrektor Instytutu Francuskiego we Florencji (1908-1918), od 1922 r. ekspert *CICI* współpracujący z H. Bergsonem, Algernon Coleman, profesor romanistyki uniwersytetu w Chicago, od 1923 r. dyrektor *American University Union* w Paryżu oraz O. Halecki jako sekretarz *CICI*¹⁷.

Członkowie *CICI* zdawali sobie sprawę, że skuteczność działania komisji ograniczał niedostatek środków finansowych z budżetu LN oraz brak aparatu wykonawczego. Utrudniało to realizację projektów rozszerzenia ram organizacyjnych i form współpracy umysłowej. Uznano, że komisja powinna mieć prawo przyjmowania dotacji z różnych źródeł. Z takim też wezwaniem przewodniczący *CICI* wystąpił podczas IV sesji Zgromadzenia LN 23 września 1923 r., zyskując akceptację¹⁸.

Na apel Bergsona odpowiedział rząd Edouarda Herriota powstały po zwycięstwie wyborczym we Francji „Kartelu Lewicy” (sojusz radykałów i socjalistów) w maju 1924 r. W nocy z 18 sierpnia 1924 r. do Sekretarza Generalnego LN Erica Drummonda stwierdzono, że kierując się „interesem Francji, jak również interesem wszy-

¹⁵ Uznano za pożądane, aby z każdą „komisją narodową” współdziałali przedstawiciele: 1) instytucji lub stowarzyszeń ustanowionych dla promowania współpracy intelektualnej; 2) główne akademie i towarzystwa naukowe; 3) uniwersytety; 4) biblioteki narodowe, instytucje bibliograficzne i biura wymiany publikacji; 5) narodowa federacja pracowników intelektualnych (Archives UNESCO, SDN.CCI, Procés-verbaux de la troisième session, Genève 5-8 Décembre 1923, Genève le 1er Janvier 1924).

¹⁶ LNA, SDN.CICI. Procés-verbal de la Sous-Commission des Relations interuniversitaires. 1-ère Session, Paris, 22-23 Décembre 1922. Biura uniwersyteckie istniały już w kilku krajach, m.in. w Wielkiej Brytanii, Francji, Szwajcarii, Niemczech i Stanach Zjednoczonych, ale w większości państw instytucji takiej nie było.

¹⁷ Na działalność *OIRU* Zgromadzenie LN uchwaliło specjalny budżet w wysokości 14 tys. fr. Od początku 1924 r. *OIRU* zaczęło wydawać kwartalnik (następnie dwumiesięcznik) zatytułowany „Bulletin de l'Office International de Renseignements Univeristaires” (Pham-Thi-Tu, *op. cit.*, s. 84-85).

¹⁸ W 1922 r. *CICI* dysponowała funduszem 150 tys. fr. w złocie, ale już w roku następnym został zmniejszony do 88 tys. fr. W 1924 r. na działalność *CICI* zaplanowano 0,4% budżetu LN (*L'Institut International de Coopération Intellectuelle, 1925-1946*, Paris 1946, s. 21-22).

kich ludzi” rząd francuski postanowił zaoferować „pieniądze i siedzibę” dla instytutu współpracy umysłowej jako organu wykonawczego *CICI*¹⁹. W Paryżu zamierzano rozwiązać finansowe i organizacyjne trudności *CICI*, ale zarazem podnieść prestiż Francji jako mecenasa międzynarodowej współpracy intelektualnej. Już poprzednicy premiera Herriota uważali, że Francja powinna przejąć organizacyjne kierownictwo tej współpracy w ramach LN i zadbać w ten sposób o swoje „interesy intelektualne” na arenie międzynarodowej²⁰.

Formalności związane z przygotowaniem ostatecznej wersji statutu, struktury i najbliższych zadań Międzynarodowego Instytutu Współpracy Intelektualnej (*Institut International de Coopération Intellectuelle – IICI*) oraz zaakceptowanie ich przez *CICI* i władze LN, trwały kilkanaście miesięcy. Krytyczne stanowisko zajmowali delegaci Wielkiej Brytanii i jej dominiów. Wskazywali, że rozwijanie międzynarodowej współpracy intelektualnej niesie ryzyko odejścia LN od wypełniania jej głównych, statutowych zadań. W istocie dyplomacja brytyjska obawiała się, że Paryż będzie wykorzystywał instytut do demonstrowania mocarstwowych ambicji w międzynarodowych stosunkach intelektualnych. Mimo brytyjskich zastrzeżeń Zgromadzenie LN zaakceptowało francuski projekt 23 września 1924 r.²¹ Kluczowe znaczenie miało też przegłosowanie projektu w lipcu 1925 r. w obu izbach francuskiego parlamentu, które – mimo trudności finansowych Francji – wyraziły zgodę na przeznaczenie 2 mln franków na uruchomienie i finansowanie *IICI* w pierwszym roku działalności. Na stanowisko dyrektora generalnego *IICI* powołano jego faktycznego inicjatora – wspomnianego wyżej Juliana Luchaire’a. Uroczyste otwarcie instytutu nastąpiło 16 stycznia 1926 r. Jego siedzibą stała się część *Palais Royal* w Paryżu (2, rue Montpensier)²².

W Instytucie wydzielono siedem specjalistycznych sekcji, a – jak pisał O. Halecki – „wszystkie (...) narody starały się bardzo usilnie o zabezpieczenie sobie jednej z tych placówek”²³. Poszczególnymi sekcjami kierowali: Alfred Zimmern, angielski profesor politologii (sekcja spraw ogólnych); Giuseppe Prezzolini, włoski literat, publicysta i wydawca (sekcja informacyjno-prasowa)²⁴, Gerhard Schultze-Gavernitz, nie-

¹⁹ Zob. J. J. Renoliet, *L’UNESCO oubliée. La Société des Nations et la coopération intellectuelle (1919-1946)*, Paris 1999, s. 44 i n.

²⁰ W 1923 r. premier Raymond Poincaré, zarazem szef *Quai d’Orsay*, wyrażał opinię, że w *CICI* „interesy Francji są zaniedbywane”. Opowiadał się za zwiększeniem ingerencji dyplomacji francuskiej w funkcjonowanie *CICI* (Archives du Ministère des Affaires Etrangères, Paryż, SDN, vol. 1844, list R. Poincarego do L. Bérarda z 23 listopada 1923 r., k.17).

²¹ B. Schroeder-Gudenus, *Les scientifiques et la paix. La communauté scientifique internationale aux cours des années 20*, Montreal 1978, s. 182-184; J.J. Renoliet, *op.cit.*, s. 55.

²² Niezależnie od stanowiska dyrektora generalnego, powołano pięćosobowy Komitet Dyrektorów złożony z członków *CICI* w składzie: G. Murray, H. Lorentz, J. Destrée; Gonzague de Reynold i F. Ruffini (SDN, „Journal Officiel” 1925, s. 1460).

²³ O. Halecki, *Międzynarodowy Instytut Współpracy Umysłowej*, „Kurier Warszawski”, 23.08.1925 (nr 235), s. 8; G. Murray, *Intellectual Co-operation*, „The Annals of the American Academy of Political and Social Science”, vol. 235, Sept.1944, s. 1-9.

²⁴ *IICI* wydawał periodyk „La Coopération Intellectuelle” (od 1929 r) oraz publikacje ilustrujące wszystkie jego działania. Miały one jednak „urzędniczy” i dość lakoniczny charakter. Były adresowane

miecki profesor ekonomii politycznej (sekcja bibliograficzna), O. Halecki (sekcja ds. uniwersyteckich), José de Villalonga, hiszpański prawnik, były szef sekcji prawnej Międzynarodowego Biura Pracy (sekcja prawna), Richard Dupierreux, belgijski literat, wykładowca w instytucie sztuk pięknych w Anvers (sekcja ds. sztuki) i Gabriela Mistral (właśc. Lucila Godoy Alcayaga), chilijska poetka (sekcja literacka). Działalność poszczególnych sekcji *IICI* opierała się na ścisłej współpracy z „komisjami narodowymi”²⁵.

W 1927 r. rząd włoski, kierując się – podobnie jak trzy lata wcześniej rząd francuski – względami prestiżowymi i propagandowymi, zgłosił projekt utworzenia w Rzymie Międzynarodowego Instytutu Kinematografii Edukacyjnej (*Institut International du Cinématographe Educatif – IICE*). Zamiar wyłączenia spraw kinematografii spod kontroli „francuskiego” *IICI* był elementem rywalizacji faszystowskich Włoch z Francją na forum LN i poza nią. Inicjatorem przedsięwzięcia był zasiadający w *CICI* od 1926 r. (w miejsce F. Ruffiniego) Alfredo Rocco, profesor prawa na uniwersytecie rzymskim, minister sprawiedliwości i wyznań w rządzie Benito Mussoliniego (1925-1932), jeden z architektów systemu faszystowskiego. *Duce*, który osobiście uznawał film za doskonale narzędzie propagandowe, poparł projekt licząc, że gest ten przysporzy faszystowskiemu reżimowi międzynarodowego uznania. Zgodnie z art. 24 Paktu LN, instytut pozostawałby w strukturze instytucji genewskiej. Rząd włoski zadeklarował środki finansowe na założenie i utrzymanie placówki²⁶.

IICE miał stanowić centrum informacji, projekcji i wzajemnej wymiany różnych rodzajów filmów edukacyjnych, m.in. z dziedziny higieny, historii, archeologii i sztuki. Jego główne zadania zamierzano realizować poprzez: 1) rozwijanie produkcji oraz promowanie dystrybucji i międzynarodowej wymiany filmów edukacyjnych; 2) działanie na rzecz wzajemnego zbliżenia społeczeństw różnych krajów „w duchu Ligi Narodów”; 3) rozpowszechnienie najlepszych metod wykorzystania filmów dla celów edukacyjnych; 4) stworzenie centrum informacyjnego w sprawach zastosowania filmu jako „edukacyjnego medium”. Placówka miała być otwarta dla wszystkich państw na równych prawach²⁷.

Włoska inicjatywa spotkała się z poparciem *CICI*, dyrektora *IICI* i Rady LN, która 30 sierpnia 1928 r. zaakceptowała statut instytutu. Zgodzono się, aby faktyczną władzę administracyjną w *IICE* pełnili Włosi. A. Rocco został przewodniczącym zarządu złożonego z przedstawicieli szesnastu krajów mianowanych przez Radę LN. Rocco kierował też pięcioosobowym Stałym Komitetem Wykonawczym wyłonionym

---

głównie do wąskiego grona odbiorców: specjalistów określonych dziedzin nauki, kultury i sztuki.

²⁵ J. J. Renoliet, *op. cit.*, s. 65 i n.

²⁶ SDN. „Journal Officiel” 1927, Supplément Spécial, no 54, s. 34-35. Rząd włoski zobowiązał się do rocznej subwencji na działalność *IICE* w wysokości 600 tys. lirów. Szybko okazało się, że są to środki niewystarczające. W następnych latach budżet *IICE* zasilaly nieznacznie niektóre państwa członkowskie. (Pham-Thi-Tu, *op. cit.*, s. 99-101).

²⁷ Z. Druick, *The International Educational Cinematograph Institute, Reactionary Modernism and the Formation of Film Studies*, „Canadian Journal of Film Studies. Revue Canadienne d'Études Cinématographiques”, vol. 16, No 1, 2007, s. 80-91.

przez zarząd²⁸. Dyrektorem *IICE* został Luciano de Feo, kierujący wytwórnią filmową *LUCE* (*L'Unione Cinematografica Educativa*), doradca Mussoliniego ds. polityki państwowej w dziedzinie radia i filmu²⁹. Uroczysta inauguracja *IICE*, której nadano wielki rozgłos, odbyła się 5 listopada 1928 r. w *Villa Falconieri* we Frascati, którą rząd włoski razem z *Villa Torlonia* (siedziba zarządu) przeznaczył na lokal instytutu³⁰.

W końcu lat 20. przedstawiona wyżej organizacja i formy międzynarodowej współpracy intelektualnej opartej na *IICI* zaczęły budzić coraz więcej wątpliwości i krytycznych ocen, nawet ze strony władz francuskich. Dyrektor J. Luchaire był obwiniany, nie bez słuszności, za brak finansowej dyscypliny w kierowaniu placówką. Koszty utrzymania i funkcjonowania instytutu, pokrywane z dotacji rządu francuskiego i składek państw członkowskich, okazały się znacznie większe, niż pierwotnie kalkulowano. *IICI* nie był w stanie koordynować licznych spraw i inicjatyw napływających z wielu krajów. Wystąpiło zjawisko „nadmiernego organizowania” współpracy, traktowania jej w sposób „zbyt biurokratyczny i administracyjny”, co powodowało „zagubienie się” spraw w różnych organach specjalistycznych. Działalność i polityka kadrowa władz *IICI* nie była wolna od nacisków politycznych, gdyż przy instytucie byli akredytowani delegaci państw członkowskich LN, starający się realizować wytyczne swoich rządów. Krytyka funkcjonowania *IICI* płynęła ze strony Sekretariatu LN, który z niechęcią odbierał demonstrowaną wobec niego niezależność władz instytutu. Surowe opinie wyrażali delegaci Wielkiej Brytanii w LN, dopatrujący się w działalności *IICI* „francuskiego imperializmu kulturalnego”. Pojawiały się słuszne zarzuty, że tracono zbyt wiele energii na formułowanie licznych rezolucji i stosowanie długotrwałej, sformalizowanej procedury. Projekty wychodzące od ekspertów były rozpatrywane przez dyrekcję *IICI*, a następnie zajmowała się nimi *CICI*, zbierająca się raz w roku. Z kolei rezolucje *CICI* były przesyłane do Rady LN, której decyzje wymagały jeszcze aprobaty Zgromadzenia LN. Dopiero wtedy były przedstawione państwom członkowskim LN, ale nie miały charakteru obligatoryjnego³¹.

CICI uznała potrzebę dyskusji na temat reformy organizacji i form międzynarodowej współpracy intelektualnej. Zwołano w tym celu konferencję delegacji reprezentujących 25 „komisji narodowych”, która odbyła się w Genewie 18-20 lipca 1929 r. Stwierdzono na niej konieczność uproszczenia procedury i polepszenia ko-

²⁸ Pierwszy Komitet Wykonawczy *IICE* stanowili przedstawiciele kinematografii francuskiej (Louis Lumière), niemieckiej (Hans Cürllis) i amerykańskiej (Carl E. Milliken) oraz G. T. Hankin z brytyjskiego ministerstwa edukacji. (Z. Druick, *op. cit.*, s. 84).

²⁹ SDN. „Journal Officiel” 1928, s. 1432-1426, 1509-1513. Powstała w 1924 r. z polecenia B. Mussoliniego *LUCE* podlegała rządowi i była finansowana z budżetu państwa. Działalność *LUCE* doprowadziła w połowie lat trzydziestych do upadku włoskiej kinematografii niezależnej. Zob. T. Miczka, *Dziesięć tysięcy kilometrów od Hollywood. Historia kina włoskiego od 1896 roku do połowy lat pięćdziesiątych XX wieku*, Kraków 1992, s. 69-120.

³⁰ W uroczystości uczestniczyli król Wiktor Emanuel III, B. Mussolini, A. Rocco oraz inni przedstawiciele faszystowskiej elity władzy Na temat roli *IICE* w polityce zagranicznej Włoch: Ch. Taillibert, *L'Institut International du Cinématographe Éducatif. Regards sur le rôle du cinema éducatif dans la politique internationale du fascisme italien*, Paris 2000.

³¹ J. Renoliet, *op. cit.*, s. 91-117.

ordynacji działań pomiędzy *CICI* a *IICI* oraz „komisjami narodowymi”. Zasadnicze postulowane zmiany obejmowały: 1) funkcjonowanie *CICI* na „bardziej racjonalnych i bardziej intelektualnych” podstawach tak, aby wszystkie główne dziedziny nauki mogły być reprezentowane proporcjonalnie do ich znaczenia; 2) zniesienie systemu podkomitetów i wprowadzenie w ich miejsce „komitetów ekspertów”; 3) ustanowienie bardziej trwałych i ścisłych kontaktów *CICI* i *IICI* z „komisjami narodowymi”; 4) stworzenie stałego „komitetu wykonawczego” współpracy intelektualnej³².

Wnioski konferencji „komisji narodowych” skłoniły Radę LN do reorganizacji *CICI* oraz *IICI*. Na mocy decyzji Rady i Zgromadzenia LN z 24 września 1931 r. powstała Organizacja Międzynarodowej Współpracy Intelektualnej (*Organisation de Coopération Intellectuelle Internationale – OCII*), której przewodniczącym został Gilbert Murray, kierujący jednocześnie pracami *CICI*. *OCII* objęła wszystkie powstałe do tej pory instytucje współpracy umysłowej w ramach LN. *CICI* stanowiła nadal organ doradczy Rady LN, powiększony do 17 członków, mianowanych na okres 5 lat. *CICI* miała zbierać się tradycyjnie na coroczne narady, ale wybierała ze swego grona stały Komitet Wykonawczy, którego zadaniem było zapewnienie płynnej współpracy z *IICI*. Instytucjami wykonawczymi *OCII* były: 1) Sekcja współpracy intelektualnej w Sekretariacie LN, pełniąca funkcję sekretariatu całej organizacji; 2) *IICI* w Paryżu.; 3) *IICE* w Rzymie; 4) „komisje narodowe” współpracy intelektualnej; 5) „komitety ekspertów” powoływane przez *IICI*. Od 1 stycznia 1931 r. stanowisko dyrektora *IICI* powierzono Henri Bonnetowi, byłemu szefowi gabinetu Josepha Avenola, zastępcy Sekretarza Generalnego LN³³.

W nowej formule organizacyjnej *IICI* inicjował bądź rozwijał dotychczasowe formy współpracy intelektualnej. Nowością były międzynarodowe konferencje uczonych, pisarzy, poetów i kompozytorów zwane „rozmowami” (*Entretiens*) oraz „korespondencja” w postaci listów otwartych wybitnych intelektualistów poruszających zagadnienia związane z celami LN. „Rozmowy” i „korespondencja” pozostawały w gestii powstałego w 1931 r. Stałego Komitetu Literatury i Sztuki (*Comité Permanent des Lettres et de Arts – CPLA*). Ustanowiono go inicjatywy francuskiego poety-symbolisty i pisarza Paula Valéry’ego oraz Henri Focillona, filologa klasycznego i historyka sztuki, profesora uniwersytetu w Lyonie, którzy działali w poprzednich organach z tej dziedziny (podkomisji *CICI* i sekcji *IICI*). *Entretiens* obejmowały tematykę z dziedziny kultury i sztuki, m.in. *L’Avenir de la Culture, L’Avenir de l’Esprit Européen, Formation de l’Homme Moderne, Vers un Nouvel Humanisme*. W latach 1931-1939 odbyło się dziewięć konferencji w Paryżu, Madrycie, Wenecji, Budapeszcie i Buenos Aires, w których uczestniczyli m.in. Paul Valéry, Karel Čapek, Thomas Mann, Béla Bartok, Aldous Huxley, Salvador de Madariaga, Maria Skłodowska-Curie, Karol Szymanowski, Stanisław Wędkiewicz.³⁴ Listy otwarte intelektualistów

³² J. Kolasa, *op. cit.*, s. 26.

³³ H. Bonnet, *Intellectual Co-operation*, w: *World Organization. A Balance Sheet of the First Great Experiment*, Washington 1942, s. 189-192

³⁴ J. Muszkowski, *Międzynarodowa współpraca intelektualna wczoraj i dziś*, „Życie Nauki” 1947, nr 2, s. 19-20.

różnych krajów zostały opublikowane przez *IICI* równocześnie w języku angielskim i francuskim w czterech tomach: *A League of Minds* (1933), *Why War?* (1933), *L'Esprit, L'Ethique et la Guerre* (1934), *East and West* (1935). Autorami listów byli m.in. Henri Focillon, Gilbert Murray, Alfonso Reyes, Albert Einstein, Siegmund Freud, Johan Huizinga, André Maurois, Rabindranath Tagore³⁵.

Kontynuowało działalność Międzynarodowe Biuro ds. Muzeów (*International Museums Office – IMO*), funkcjonujące w strukturze *IICI* od 1926 r. *IMO* powstało z inicjatywy H. Focillona, który przekonał władze LN, że muzea spełniają ważną rolę w poznaniu i zrozumieniu różnych kultur, a tym samym zbliżeniu narodów. Zajmowało się ochroną dzieł sztuki, ich klasyfikacją, konserwacją i restauracją. Było inicjatorem i organizatorem międzynarodowej konferencji w sprawie ochrony zabytków historycznych i dzieł sztuki w Atenach w dniach 21-30 października 1931 r., która zapoczątkowała kolejne na ten temat sympozja. Biuro wydawało periodyk „*Museion*” oraz monografie na temat muzeów w różnych krajach. W 1936 r. *IMO* zainicjowało prace nad projektem konwencji ochronie zabytków historycznych i dzieł sztuki w okresie konfliktów zbrojnych. Projekt konwencji został przedstawiony Zgromadzeniu LN w 1938 r. Wybuch II wojny światowej przerwał prace nad przyjęciem konwencji³⁶.

Funkcjonowała komisja dla badań nad sztuką ludową (*Commission Internationale des Arts Populaires – CIAP*), która włączona została do struktury *IICI* 1 kwietnia 1932 r. Komisja powstała w efekcie rezolucji Międzynarodowego Kongresu Sztuk Ludowych (delegacje z 31 krajów) w Pradze 7-13 października 1928 r., zwołanego z inicjatywy sekcji ds. sztuki *IICI*. *CIAP* miała ambicję stać się placówką wyłącznie naukowo-badawczą, koordynującą prace z dziedziny etnografii. Jednak władze LN nie akceptowały takiej koncepcji, wyznaczając *CIAP* cele zgodne z zadaniami instytucji genewskiej. Wychodzono z założenia, że zasadniczym działaniem komisji powinno być popularyzowanie sztuki ludowej różnych krajów, służące poznaniu i zbliżeniu narodów. Z powodu nieporozumień na tym tle i niedostatecznych środków finansowych *CIAP* nie była w stanie zrealizować wszystkich planów. W 1932 r. odwołano konferencję międzynarodową w Oslo oraz organizację planowanej na 1934 r. wystawy sztuki ludowej w Bernie³⁷.

Z powodzeniem natomiast rozwijano podjętą w 1927 r. inicjatywę *IICI* w sprawie koordynacji badań z dziedziny nauk politycznych. W dniach 22-24 marca 1928 r. w Berlinie odbyło się pierwsze spotkanie przedstawicieli instytucji naukowych i organizacji zajmujących się „studiami politycznymi” z Francji, Niemiec,

³⁵ J. Kolasa, *op. cit.*, s.53.

³⁶ *Międzynarodowa współpraca intelektualna w roku 1931/1932. Sprawozdanie Sekretarza Polskiej Komisji Międzynarodowej współpracy Intelektualnej*. Warszawa 1933, s. 18-19; H. Daifuku, *Museums and monuments: UNESCO's pioneering role*, w: *Museum International. Museum International: fiftieth anniversary issue*, Paris 1998, s.9-10.

³⁷ Szczegóły: B. Rogan, *Folk Art. And Politics in Inter-War Europe: An Early Debate on Applied Ethnology*, „*Folk Life. Journal of Ethnological Studies*”, vol. 45, Issue 1, January 2006, s. 7-23.

Włoch, Austrii, Wielkiej Brytanii, Szwajcarii i Stanów Zjednoczonych. Zapoczątkowało ono działalność Konferencji Instytucji dla Studiów Politycznych (*Conférence des Études Internationales – CEI*), która przybrała formę corocznych, międzynarodowych sympozjów organizowanych w różnych krajach. Podczas obrad w Kopenhadze 8-10 czerwca 1931 r. przyjęto rezolucję określającą program wspólnych „regularnych” badań na temat „specyficznych problemów międzynarodowych”. Miało to polegać na organizowaniu konferencji, „specjalnych spotkań badawczych” oraz tworzeniu instytucji prowadzących badania naukowe z zakresu stosunków międzynarodowych. W konsekwencji kopenhaskiego spotkania *CEI* zmieniła się z „czysto technicznej agencji” w stałą instytucję służącą wspólnemu badaniu problemów międzynarodowych. Tym samym zakres intelektualnej współpracy międzynarodowej w ramach LN rozszerzył się na dziedzinę stosunków międzynarodowych. W 1934 r. *CEI* przekształciła się w Stałą Konferencję Wyższych Studiów Międzynarodowych (*Conférence Permanente des Hautes Études Internationales*). Była nadal powiązana z *IICI*, który udzielał finansowego wsparcia, przygotowywał konferencje, publikował prace itp. Do wybuchu II wojny światowej odbyło się dwanaście konferencji poświęconych różnym, aktualnym zagadnieniom międzynarodowym, politycznym i gospodarczym³⁸.

Bardzo trudna okazała się koordynacja działalności naukowej instytucji współpracy intelektualnej LN z istniejącymi od 1919 r. organizacjami międzynarodowymi – *CIR* i *UAI RP*³⁹. Mimo podejmowanych od lat 20. starań *CICI* nie doszło do współpracy na niwie nauk humanistycznych. Instytucje stowarzyszone w *UAI RP* nie chciały, aby ich działalność była wiązana w jakimkolwiek stopniu z polityką LN. Skupiały swą działalność wyłącznie na realizacji badań naukowych i publikowaniu ich wyników oraz organizowaniu konferencji⁴⁰. Nić porozumienia w sprawie współpracy naukowej rysowała się natomiast z *CIR*, która w 1931 r. przyjęła nazwę *Conseil International des Unions Scientifiques – CIUS*⁴¹. Prowadzone w latach 30. rozmowy i spotkania przedstawicieli *OCII* i *CIUS* doprowadziły do porozumienia o współpracy, podpisanego w Paryżu 9 lipca 1937 r. *CIUS* wyraziła zgodę na status organu konsultatywnego *OCII*, doradzającego we wszystkich sprawach związanych z międzynarodową organizacją pracy naukowej. *IICI* miał zapewniać pomoc komisjom złożonym z członków *CIUS* i ekspertów *OCII*, powołanym do realizacji

³⁸ *La Conférence Permanente des Hautes Études Internationales. Ses Origines – Ses Fonctions – Son Organisation*, IICI, Paris 1933; E. Taylor, *Stan i perspektywy polskich nauk ekonomicznych po drugiej wojnie światowej*, „Nauka Polska. Jej potrzeby, organizacja i rozwój”, t. XXV, Warszawa 1947, s. 179.

³⁹ Zob. przypis 6.

⁴⁰ D. Rederowa, *op. cit.*, s. 84.

⁴¹ Najczęściej używano jednak skrótu nazwy angielskiej - *ICSU* (*International Council Scientific Unions*). W 1931 r. do organizacji należało 41 państw, m.in. Chiny, Indie, Argentyna, Meksyk, Kuba i Urugwaj. Mimo trudności finansowych *ICSU* prowadziła w ramach swoich specjalistycznych unii różnorodne prace w wielu dziedzinach nauk matematyczno-przyrodniczych. W 1937 r. powstała komisja badająca wpływ nauk ścisłych na zjawiska społeczne (*Commission pour la Science et ses Relations Sociales*). „Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności”, R. 1938/1939, Kraków 1939, s. 62).

przedsięwzięć w skali międzynarodowej. Przyjęto program organizacji sympozjów naukowych z zakresu nauk matematyczno-przyrodniczych. Do 1939 r. odbyło się dziesięć konferencji, m.in. w Warszawie (30 maja – 4 czerwca 1938 r.), na temat nowych teorii we współczesnej fizyce⁴².

Bez powodzenia kontynuowano prace w sprawie projektu bibliografii międzynarodowej oraz międzynarodowej konwencji dotyczącej ochrony praw własności naukowej (*droit du savant*), rozpoczęte w pierwszej połowie lat. 20. przez podkomisje *CICI*. Starania, aby towarzystwa naukowe i wydawcy zgodzili się na standardowy format abstraktów, miały niewielki skutek. Pojawiły się też wątpliwości, w jakim języku powinny ukazywać się publikacje i ich streszczenia z określonej dziedziny nauki. Przeszkodą był brak funduszy na zbieranie materiałów, ich tłumaczenie i publikowanie bibliografii. Nie powiodła się również próba wprowadzenia w latach 30 konwencji międzynarodowej o ochronie własności naukowej. Sprawy tej nie regulowały ani konwencja paryska z 1883 r. (ochrona tzw. własności przemysłowej), ani konwencja berneńska z 1886 r., która dotyczyła ochrony własności literackiej i artystycznej. Rządy wielu państw zajmowały wobec projektu międzynarodowej konwencji ochrony praw własności naukowej negatywne stanowisko⁴³.

W pierwszej połowie lat 30. międzynarodowa współpraca intelektualna nabierała nowego charakteru, wyróżniając się pozytywnie w całokształcie działalności LN, zwłaszcza w porównaniu z indolencją politycznych organów genewskiej instytucji wobec narastających konfliktów w różnych częściach świata⁴⁴. Komitet Wykonawczy *OCII* oraz *CICI* wykazywały się aktywnością w zakresie promowania i rozwijania międzynarodowej współpracy intelektualnej, mimo obniżanego przez władze LN budżetu⁴⁵. Programowo głoszono, że zasadniczym celem współpracy jest zapewnienie „postępu cywilizacji i rozwoju wiedzy ludzkiej”, szczególnie poprzez rozpowszechnianie nauki, literatury i sztuki. Międzynarodowa współpraca intelektualna w ramach LN była promowana jako jeden ze środków budowania powszechnego pokoju i bezpieczeństwa, tworzący atmosferę sprzyjającą pokojo-

⁴² A. M. Brzeziński, *op. cit.*, s. 57-58.

⁴³ W dyskusjach przygotowujących oba projekty znaczny udział miała M. Skłodowska-Curie. Zob. J. Piskurewicz, *Między nauką a polityką. Maria Skłodowska-Curie w laboratorium i w Lidze Narodów*, Lublin 2007, s. 166 i n.

⁴⁴ Zob. B.J.C. McKercher, *The League of Nations and the Problem of Collective Security 1919-1939, w: The League of Nations 1920-1946. Organization and Accomplishments. A Retrospective of the First International Organization for the Establishment of World Peace*, New York – Geneva 1996, s. 66-73.

⁴⁵ W obliczu światowego kryzysu gospodarczego władze LN wprowadziły w latach 30. ograniczenia budżetowe. G. Murray protestował przeciwko cięciom finansowym dotyczącym działalności *OCII* oraz postulował, aby Rada LN przywiązywała większe znaczenie do jej działalności. W jednym z prywatnych listów napisał pesymistycznie, że międzynarodowa współpraca intelektualna jest i pozostanie „Kopciuszkiem” (*Cinderella*) wśród pozostałych sfer działalności LN (Bodleian Library, Oxford. Correspondence and Papers of Gilbert Murray, mf.291, k.97, list G. Murray’a do S. Baldwina z 16 marca 1932 r.) Dziękuję Panu prof. dr. hab. Janowi Piskurewiczowi za udostępnienie mi kserokopii papierów G. Murray’a.

wemu załatwianiu problemów międzynarodowych⁴⁶. Kilka podjętych inicjatyw było konsekwencją dyskusji nad zagadnieniem „rozbrojenia moralnego”, wpisanego do programu prac *OCII*. Obejmowało ono takie kwestie, jak: nauczanie młodzieży o zadaniach LN⁴⁷, rewizję podręczników szkolnych w celu sprostowania fragmentów szkodliwych dla wzajemnego zrozumienia się narodów i sprzecznych z „dobrym duchem” stosunków międzynarodowych, „radiofonię wychowawczą”, propagowanie idei przyświecających działalności LN, podróże i międzynarodową wymianę młodzieży szkolnej, konferencje naukowe z zakresu stosunków międzynarodowych. Impulsu do dyskusji na ten temat nadała inicjatywa rządu polskiego, który podczas pierwszej fazy obrad światowej Konferencji Rozbrojeniowej w Genewie zgłosił 14 marca 1932 r. projekt międzynarodowej konwencji o „rozbrojeniu moralnym”⁴⁸.

Chociaż nie doszło do uchwalenia konwencji, to niektóre jej elementy *IICI* starał się wprowadzać w życie w następnych latach. Z inicjatywy instytutu 16 marca 1936 r. Joseph Avenol, Sekretarz Generalny LN (od 3 lipca 1933 r.), rozesłał rządów wszystkich państw projekt Deklaracji dotyczącej rewizji podręczników historii. Jej postanowienia zmierzały do zapobieżenia „tendencyjnej prezentacji pewnych wydarzeń historycznych” w podręcznikach szkolnych. Deklaracja zobowiązywała zarówno kompetentne władze każdego kraju, jak i autorów podręczników szkolnych do działań gwarantujących przekazanie młodej generacji „szerokiej wiedzy historycznej o innych narodach”. Ich zadaniem było też zapobieganie podawaniu informacji oraz interpretacji wydarzeń mogących wywołać wśród uczniów „uprzedzenia wobec innych narodów”. Deklaracja była otwarta do podpisania dla państw członkowskich LN, jak i pozostających poza genewską instytucją. Do 1938 r. podpisało ją trzynastcie państw⁴⁹.

Z zagadnieniem „rozbrojenia moralnego” wiązały się także prace przygotowujące powszechną konwencję o wykorzystaniu radiofonii w interesie pokoju. Konwencja nakładała na państwa-sygnatariuszy wiele zobowiązań uniemożliwiających emisje programów radiowych jątrzących stosunki międzypaństwowe. Jednocześnie zobowiązywała do emisji radiowych dla „lepszego wzajemnego zrozumienia narodów”. Konwencja została przyjęta na międzynarodowej konferencji z udziałem delegacji 37 państw w Genewie 23 września 1936 r. i weszła w życie w 1938 r. Odegrała znikomą praktycznie rolę wobec agresywnej polityki państw totalitarnych i podporządkowanej jej propagandzie, z radiową włącznie⁵⁰.

⁴⁶ *L'Institut International de Coopération Intellectuelle...*, s. 45.

⁴⁷ Od 1926 r. funkcjonował podkomitet ekspertów ds. nauczania dzieci i młodzieży o celach i działalności LN (J. Kolasa, *op. cit.*, s. 45-46).

⁴⁸ Zob. W. Michowicz, *Genewska Konferencja Rozbrojeniowa (1932-1937) a dyplomacja polska*, Łódź 1989, s. 103 i n.

⁴⁹ J. Kolasa, *op. cit.*, s. 75-78.

⁵⁰ Tekst: SDN. „Coopération Intellectuelle”, Octobre-Novembre 1936, nr 70, s. 23-26. A. M. Brzeziński, *Geneza międzynarodowej Konwencji o wykorzystaniu radiofonii w interesie pokoju z 23 września*

W pierwszej połowie lat 30. dużą aktywnością wykazywał się *IICE* w Rzymie. Instytut prowadził badania ankietowe na temat różnych aspektów roli filmu w kształceniu i wychowaniu młodego pokolenia. Tworzył filmotekę i bibliotekę publikacji i czasopism poświęconych filmowi edukacyjnemu. Utrzymywał kontakt z powstającymi narodowymi komitetami ds. filmu edukacyjnego w Niemczech, Francji, Czechosłowacji, Rumunii, Holandii, Chinach i Chile; w 1932 r. otrzymały one status placówek stowarzyszonych z *IICE*. W latach 1929-1934 instytut wydawał w kilku językach miesięcznik „The International Review of Educational Cinematography”, zmieniony następnie na dwumiesięcznik „Intercinè” (od 1936 r. ukazywał się pod tytułem „Cinema”). Jednym z ważniejszych osiągnięć *IICE* było zorganizowanie w dniach 19-25 kwietnia 1934 r. w Rzymie międzynarodowego kongresu na temat filmu edukacyjnego i instruktażowego. Kongres był ogromnym przedsięwzięciem organizacyjnym. Zgromadził ponad 700 uczestników z 45 krajów, a w toku obrad wygłoszono 240 referatów, które jeszcze tego samego roku opublikowano w dwóch tomach⁵¹.

Z inicjatywy *IICE* powstał w 1933 r. projekt konwencji ułatwiającej międzynarodowy obieg filmów mających charakter edukacyjny poprzez zwolnienie ich z opłat celnych. We *Wstępie* konwencji, składającej się z dwudziestu artykułów, zapisano, że ułatwienie międzynarodowego obiegu wszelkiego typu filmów edukacyjnych „przysłuży się wzajemnemu zrozumieniu narodów”, przyczyni się do ich „rozbrojenia moralnego” oraz stworzy im środki sprzyjające rozwojowi fizycznemu, intelektualnemu i moralnemu. Zgodnie z art. IV konwencji, *IICE* stawał się organem decydującym, czy określone filmy miały międzynarodowy charakter edukacyjny, a tym samym byłyby zwolnione z cła. Filmy produkowane w danym kraju mogły otrzymać stosowną opinię na miejscu przez reprezentanta *IICE*. Konwencja została podpisana 11 października 1933 r. w Genewie przez delegacje 38 państw. Jej wejście w życie było uzależnione od ratyfikacji przynajmniej przez pięć państw członkowskich LN lub krajów do niej nienależących, co nastąpiło 11 stycznia 1935 r. Praktycznie jednak konwencja nie miała szerszego zastosowania z powodu powolnego tempa ratyfikacji lub przystępowania do niej kolejnych państw⁵².

1936 r., w: *Pokój i sprawiedliwość przez prawo międzynarodowe. Zbiór studiów z okazji sześćdziesiątej rocznicy urodzin Profesora Janusza Gilasa pod redakcją Cezarego Mika*, Toruń 1997, s. 39-50.

⁵¹ Z. Druick, *op. cit.*, s. 80-97.

⁵² Konwencja wyróżniała pięć kategorii filmów o charakterze edukacyjnym: 1) filmy przeznaczone dla poznania prac i celów LN oraz innych organizacji międzynarodowych uznanych przez państwa-sygnatariuszy konwencji; 2) filmy wykorzystywane w nauczaniu szkolnym wszystkich szczebli; 3) kształtujące określony zawód lub orientację o nim, w tym filmy o technice przemysłowej i naukowej organizacji pracy; 4) ukazujące badania naukowe i techniczne oraz popularyzujące naukę; 5) filmy o higienie, wychowaniu fizycznym oraz opiece i ubezpieczeniu społecznym (*Convention pour faciliter la circulation internationale des films ayant un caractère éducatif*. SDN. *Recueil des Traités*, Genève 1935, no 3585, s. 332-348) W 1937 r. liczba państw, które ratyfikowały konwencję lub do niej przystąpiły, wzrosła do 23. Tekst w języku polskim: Dz. U. RP 1937, nr 83, poz. 601. Prezydent RP ratyfikował konwencję zgodnie z ustawą z 18 marca 1937 r. (Dz. U. RP 1937, nr 25, poz. 163).

Od jesieni 1935 r. rząd włoski wykorzystywał *IICE* dla własnych celów propagandowych „uzasadniających” agresję przeciwko Etiopii. Instytut tracił charakter międzynarodowej placówki, zaprzestano zwoływania zarządu. Włochy, skonfliktowane z LN na tle sprawy etiopskiej, wystąpiły z instytucji genewskiej 11 grudnia 1937 r. i podjęły decyzję o zamknięciu *IICE* z końcem tegoż roku. Jego zadania przejęły *CICI* i *IICI* w Paryżu⁵³.

W drugiej połowie lat 30., w związku z coraz bardziej słabnącym autorytetem LN w stosunkach międzynarodowych (niemoc w sprawie agresji włoskiej w Etiopii i japońskiej w Chinach, brak reakcji wobec wojny domowej w Hiszpanii), stanowisko państw członkowskich wobec współpracy intelektualnej w ramach instytucji genewskiej stawało się coraz bardziej powściągliwe. Choć nie podważano samej idei współpracy, to coraz większe znaczenie przywiązywano do bezpośrednich – dwustronnych bądź regionalnych – działań pomiędzy „komisjami narodowymi”. Uważano taką formę współpracy za „niezwykle skuteczną”, wartą upowszechnienia i uwzględnienia w działalności *OCII*. Stanowisko takie wyrażały w LN delegacje wielu krajów europejskich, m. in. Polski, a także państw Ameryki Środkowej i Południowej. Podkreślano także potrzebę zawierania dwustronnych umów między państwowych o współpracy intelektualnej, niezależnie od funkcjonującego w ramach LN systemu⁵⁴.

Sprawy te omawiano podczas konferencji „komisji narodowych” współpracy intelektualnej z 37 krajów, zwołanej z inicjatywy *CICI* w Paryżu 5-9 lipca 1937 r. W przyjętej wówczas rezolucji podkreślono prawo „komisji narodowych” do swobodnego i różnorodnego działania. Zaznaczono, że ich struktura organizacyjna i zasady funkcjonowania nie mogą być poddane żadnym rygorystycznym przepisom. Uznano, że niezależnie od tego, czy „komisja narodowa” ma charakter oficjalny lub nie, istotne dla jej działalności jest utrzymanie ścisłego kontaktu z „władzami publicznymi” i uzyskanie moralnego i materialnego poparcia ze strony rządu. Konferencja uznała za konieczne opracowanie i zawarcie powszechnego układu określającego rolę „komisji narodowych” w międzynarodowej współpracy umysłowej oraz zasady finansowania *IICI* przez państwa-sygnatariuszy układu⁵⁵.

Zgodnie z „życzeniem” wyrażonym przez konferencję paryską, *CICI* wspólnie z Radą Administracyjną *IICI* przygotowały projekt powszechnego układu regulującego zasady międzynarodowej współpracy intelektualnej, której podstawą miały pozostać „komisje narodowe”. Przewidziano również obowiązkowe finansowanie *IICI* przez państwa-sygnatariuszy układu. Jesienią 1937 r. Rada i Zgromadzenie LN zaakceptowały projekt. W maju 1938 r. Rada LN postanowiła zwołać między-

⁵³ *League of Nations. Report on the Work of the League 1938/1939*, Geneva 1939, s. 138-139.

⁵⁴ A. M. Brzeziński, *Polska Komisja...*, s. 44 i n.

⁵⁵ LNA, SDN, 1933-1947, IICI, 5B, R. 4036. Proceedings of the Second General Conference of National Committees on Intellectual Co-operation, Paris, July 5th - 9th, 1937, s. 45-48.

narodową konferencję dla zawarcia układu, a organizację zjazdu powierzono rządowi francuskiemu⁵⁶.

Konferencja odbyła się w Paryżu w dniach od 30 listopada do 3 grudnia 1938 r. z udziałem delegatów 45 państw. W ostatnim dniu obrad podpisano „Akt końcowy” konferencji. Układające się strony uznały, że międzynarodowa współpraca intelektualna służy w dużej mierze zabezpieczeniu spuścizny duchowej ludzkości oraz sprzyja rozwojowi nauki, literatury i sztuki, jest niezależna od polityki i opiera się wyłącznie na „zasadzie uniwersalności”. Akceptowano stworzony w ramach LN system międzynarodowej współpracy umysłowej. *IICI* miał pozostawać w „ściśłym kontakcie” z „komisjami narodowymi” i wspierać ich działania. Delegaci rządów układających się państw mieli prawo odbywania corocznych spotkań dla zbadania i oceny działalności finansowej i administracyjnej *IICI*. Przyjęto zasady obligatoryjnego finansowania *IICI* przez państwa-sygnatariuszy układu. Warunkiem wejścia w życie było ratyfikowanie aktu przynajmniej przez osiem państw. Układ uzyskał jedenaście ratyfikacji 10 stycznia 1940 r., ale działania wojenne i zajęcie Francji przez Niemców latem tego roku przekreśliło jego praktyczne znaczenie. W czerwcu 1940 r. niemieckie władze okupacyjne zamknęły *IICI*⁵⁷.

*

Organizacja i formy współpracy intelektualnej pod auspicjami LN w latach 1922-1939 były przedsięwzięciem na nieznaną wcześniej skalę. Kooperacja nie osiągnęła jednak powszechnego charakteru, mimo jej otwarcia na państwa pozostające poza instytucją genewską. Było to konsekwencją złożoności stosunków międzynarodowych, komplikujących się coraz bardziej w latach 30. Z wyjątkiem Francji mocarstwa członkowskie LN nie wykazywały ochoty jej wspierania organizacyjnego i finansowego. Wielka Brytania, choć G. Murray od samego początku był rzecznikiem i jednym z kreatorów współpracy intelektualnej, zajmowała chłodne stanowisko wobec działalności *CICI*, a zwłaszcza *IICI*, ocenianego w Londynie jako narzędzie francuskiej „ekspansji intelektualnej”. Włochy, rywalizując z Francją, stworzyły konkurencyjny *IICE*, formalnie związany z LN do 1937 r., kiedy opuściły instytucję genewską. Niemcy włączyli się do współpracy po ich przyjęciu do LN w 1926 r., ale siedem lat później, decyzją Adolfa Hitlera, wystąpili z organizacji. Genewę opuściły też Japonia (1932 r.) oraz kilka państw Ameryki Środkowej i Południowej, rozczarowanych nieskutecznością LN w rozwiązywaniu konfliktów międzynarodowych⁵⁸. Związek Sowiecki po przyjęciu do LN w 1934 r. i ustano-

⁵⁶ „Coopération Intellectuelle”, Octobre-Novembre 1937, no 82-83, p. 541-542. Od połowy lat 30. *IICI* miał coraz większe trudności finansowe z powodu składek niepłaconych lub zawieszonych przez wiele rządów (J. J. Renoliet, *op. cit.*, s. 132 i n.).

⁵⁷ *League of Nations. Report on the Work of the League During the War*, Geneva, October 1945, s. 125.

⁵⁸ Były to: Paragwaj (1935 r.), Gwatemala (1936 r.), Honduras (1936 r.), Nikaragua (1936 r.), Salwador (1937 r.), Chile (1938 r.), Wenezuela (1938 r.) i Peru (1939 r.). Wcześniej LN opuściły Kostaryka (1924 r.) i Brazylia (1926 r.).

wieniu swojego przedstawiciela w *CICI*⁵⁹ nie angażował się w działalność *OCII* ze względów ideologicznych. Wielka Brytania, Niemcy i Związek Sowiecki nigdy nie udzieliły *IICI* finansowego wsparcia. Turcja, przyjęta do LN w 1932 r., nie włączyła się do międzynarodowej kooperacji intelektualnej. Natomiast Stany Zjednoczone, choć pozostawały poza LN, zdawały się doceniać znaczenie międzynarodowej współpracy umysłowej. Od samego początku uczestniczyli w niej przedstawiciele amerykańskich instytucji i stowarzyszeń naukowych. Doraźnej pomocy finansowej niektórym przedsięwzięciom udzielały fundacje Rockefellera i Carnegiego.

Cechą działalności *CICI* i *OCII* była apolityczność i wola współpracy ze wszystkimi państwami, niezależnie od panujących w nich systemów rządów. Stanowisko takie podtrzymano także po dojściu Hitlera do władzy w Niemczech w 1933 r. Komitet Wykonawczy *OCII* uznał w grudniu 1933 r., że należy kontynuować współpracę z państwami totalitarnymi i nie ingerować w ich sprawy wewnętrzne. Wychodzono z założenia, że apolityczność jest sposobem na utrzymanie międzynarodowej współpracy intelektualnej. Zaznaczyć jednak należy, iż członkowie *CICI* i władz *OCII* prywatnie wyrażali, a nawet demonstrowali, krytyczne stanowisko wobec wydarzeń politycznych w państwach totalitarnych oraz ich agresywnej polityki. Oficjalnie jednak jako członkowie struktur LN nie wypowiadali się na ten temat. G. Murray zerwał z tą zasadą na początku 1939 r., gdy opublikował artykuł *In Defense of Civilisation*, w którym postulował wojnę prewencyjną przeciwko Trzeciej Rzeszy w imię „ocalenia” europejskiej cywilizacji⁶⁰.

Po zakończeniu II wojny światowej zadania LN w zakresie organizacji międzynarodowej współpracy intelektualnej przejęła *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO)*, powstała na mocy konwencji przyjętej na konferencji założycielskiej w Londynie 16 listopada 1945 r. (weszła w życie 4 listopada 1946 r.)⁶¹. Organizująca się *UNESCO* skorzystała w dużym stopniu z doświadczeń międzynarodowej współpracy intelektualnej okresu międzywojennego. Międzynarodowe centrum współpracy umysłowej pozostało w Paryżu, a jego kierownictwo w rękach angielskiego uczonego. Pierwszym dyrektorem generalnym *UNESCO* był Julian S. Huxley, biolog, filozof i pisarz.

Dr hab. Andrzej M. Brzeziński, Uniwersytet Łódzki, Instytut Historii
(ambrzezin@uni.lodz.pl)

Słowa kluczowe: Liga Narodów, międzynarodowa współpraca intelektualna

Keywords: League of Nations, international intellectual cooperation

⁵⁹ W 1935 r. został nim Walcريان W. Obolenski (pseud. partyjny N. Osinski), ekonomista, od 1932 r. członek Akademii Nauk Związku Sowieckiego (SDN. „Journal Officiel” 1935, s. 601).

⁶⁰ J. Piskurewicz, *Między nauką a polityką...*, s. 151-156.

⁶¹ J. Kolasa, *op. cit.*, s. 128 i n.; J.J. Renoliet, *op. cit.*, s. 161 i n.

ABSTRACT

The International Commission on Intellectual Cooperation (ICIC) was created as an advisory organ to the Council of the League of Nations in 1922. The main purpose of this new body of the League of Nations was the promotion and organization of general intellectual cooperation as a final means of working for international peace. ICIC initiated the world-wide system of "National Commissions" on Intellectual Cooperation, which eventually existed in forty-one countries (1937). These Commissions constituted the lowest formal link in the entire organizational system founded by the League of Nations with a view to promoting intellectual cooperation. The International Institute of Intellectual Cooperation, as the executive organ of ICIC, offered by French Government and inaugurated in Paris in 1926, promoted new forms of intellectual cooperation like International Museums Office, Permanent International Studies Conference, an action called Moral Disarmament, the cooperation between the most distinguished intellectuals (Entretiens) and others. In 1928 the Italian Government founded the International Institute of the Educational Cinema in Rome, which functioned in the framework of the League of Nations until December 1937. It was a center of the international information, promotion, distribution and exchange of educational films.